

Bevezetés: szkepticizmus a metafizikában

Tőzsér János 2018-ban megjelent *Az igazság pillanatai – Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről* című könyvében, ahogy arra az alcím is utal, lándzsát tör a *metafizikai szkepticizmus* mellett. Teszi ezt mély meggyőződéssel és nagy vehemenciával. Íme, Tőzsér rövid, ám annál keményebb diagnózisa a filozófia mint episztemikus vállalkozás jelenlegi (vagy inkább: mindenkori) helyzetéről, mindjárt a könyv elejéről:

A filozófia sikertelen episztemikus vállalkozás. Episztemikus vállalkozás, mert filozófiai problémák megoldását tűzte ki célul, filozófiai igazságokat és magyarázatokat ígért, és sikertelen vállalkozás, mert a filozófiai problémák közül egyetlenegy sem oldott meg, egyetlenegy filozófiai igazságot sem prezentált, egyetlenegy jelenséget sem magyarázott meg. A filozófusok körében egyetlen filozófiai probléma megoldása kapcsán sincs egyetértés, és nem létezik olyan filozófiai elmélet, melyet valamennyien elfogadnának. (Tőzsér 2018, 13.)

Hogy a filozófiáról Tőzsér által felállított kórkép mennyire pontos és megalapozott, részben e kötetben szereplő tanulmányok szerzői vizsgálják, akik egy dologban (noha ez nem filozófiai kérdés) egyet értenek: Tőzsér könyve mindenképp rászolgált arra, hogy reagáljanak az ott kifejtett metafizikai álláspontokra. Egyrészt a könyv nagyon világosan fejt ki egy meglehetősen radikális nézetet egy – különösen a filozófusok számára – érzékeny és fontos, mondhatni, húsbavágó (filozófiai) kérdésről, nevezetesen arról, hogy mit is tekint(het)ünk egyáltalán filozófiának és mit vár(hat)unk tőle. Másrészt a könyv eleve ké-

rést intéz a filozófiával hivatásszerűen foglalkozók felé, mégpedig azt, hogy őszintén vessenek számot azzal a Tözsér szerint megfelelő indokokkal alátámasztott diagnózissal, amely szerint a filozófusok hiába is keresnek végső válaszokat az őket foglalkoztató filozófiai kérdésekre, nem fognak célt érni. Vagy kicsit több éllel fogalmazva: a filozófusok hiába csinálnak úgy, mintha találhatnának vagy találtak volna valaha végső és mindenkit meggyőző válaszokat az őket foglalkoztató kérdésekre, ez legfeljebb önámítás.

Mielőtt azonban a kedves Olvasó alaposabban is elmerülne a Tözsér pesszimista filozófia-felfogására adott válaszokban, szeretnénk röviden felvázolni, hogy mi is az a Tözsér által részletesen kidolgozott metafizikai nézet, amely e kötet szerzőit arra sarkallta, hogy – elismerve Tözsér álláspontjának erőnyeit és olykor tovább gondolva azt – megfontolt kritikával illessék Tözsér vízióját.

Mindenekelőtt pár szó arról, hogy mi a metafizika. A filozófiában már Szókratész óta vetődnek fel „Mi az X?” típusú definíciós kérdések. E sokat diszkutált szókratészi-definíciós kérdések zöme olyan alapvető fogalmak jelentésének tisztázása, illetve e fogalmak által jelölt dolgok természetének meghatározása kapcsán merülnek fel, mint amilyen a tudás, a létezés, az igazság, a jóság, a szépség, vagy éppen maga a jelentés – és a sort könnyen lehetne tovább folytatni. A filozófia, illetve annak egymástól többé-kevésbé elválasztható diszciplínái (ismeretelmélet, metafizika, etika, esztétika, nyelvfilozófia stb.) részben ezen fogalmak tisztázására vállalkoznak. Ha például azt kérdezzük, hogy mi a tudás, akkor valójában arra vagyunk kíváncsiak, hogy mi a tudás természete, avagy mi a szükséges és elégséges feltétele annak, hogy valaki tudjon valamit. Sok más kérdés mellett a filozófia nem hagyja reflektálatlanul saját magát sem. A filozófusok számára a fentiekhez hasonló égető kérdések közé tartozik az is, hogy mi a filozófia. Ahogy ez is: mire jó a filozófia egyáltalán? Vagy: milyen módszert

használva lehet vagy kell filozófiát művelni? Továbbá: tudomány-e a filozófia vagy sem? Természetesen, amikor ezekre és más hasonló kérdésekre keressük a válaszokat, akkor a filozófiát magát tesszük a filozófiai vizsgálódás tárgyává, vagyis metafilozófiát művelünk. A metafilozófia tehát a filozófia természetének vizsgálata.

Mint említettük fentebb, Tőzsér János egy metafilozófiai szkeptikus. Nem a hagyományos értelemben vett akadémiai szkeptikus, vagyis szerinte az emberi megismerés nagyon sok területen rendkívüli eredmények elérésével kecsegtet. Nem cáfolja, hogy rengeteg mindent tudunk vagy tudhatunk. Nem a köznapi értelemben vett tudást cáfolja. Nem is azt cáfolja, hogy képesek vagyunk szert tenni tudományos ismeretekre. Sok mindent megismertünk már és fogunk még megismerni a minket körülvevő világról, és ebben nagy segítségünkre voltak és vannak megbízható kognitív képességeink, az észleléstől az emlékezésen keresztül az észig. A probléma, amire Tőzsér rámutat az, hogy mindemellett van olyan területe is az emberi vizsgálódásoknak, ahol ezekkel az egyébként – a hétköznapi életben és a tudományos gyakorlatban való használatuk során – megbízhatónak tartott kognitív képességekkel nem tudjuk igazolni kijelentéseinket, vagyis képtelenek vagyunk tudásra szert tenni. Ez a terület pedig a filozófia. A filozófiai kérdésekre nem tudunk végső válaszokat adni. Tudunk válaszokat adni, olykor nagyon is tetszetős válaszokkal tudunk előrukkolni, de nem tudunk tudásra szert tenni abban az értelemben, hogy a válaszok igazságértékét illetően képtelenek vagyunk olyan igazolással szolgálni, amelyet mindenkinek, aki a filozófiában kellő jártassággal rendelkezik, konszenzuálisan elfogadna. Leszámítva a mindenki által tautológiaként vagy közhelyként elfogadott kijelentéseket, nincs olyan informatívnak szánt filozófiai kijelentés, amit ne lehetne megkérdőjelezni. A valóság milyenségéről szóló informatív filozófiai igazságokkal nem tudjuk felelősséggel megtenni azt, amit számos hét-

köznapi és tudományos kijelentésünkkel bátran megteszünk: nem tudjuk őket összegyűjteni egy olyan tankönyvben, amelyet bárki számára kellő magabiztossággal oda tudnánk adni. Ugyanis egy ilyen tankönyv állításainak igazságát bárki joggal megkérdőjelezhetné – legalábbis Tőzsér metafizikai szkepticizmusa szerint.

Tehát Tőzsér fő érve a metafizikai szkepticizmusa mellett az, hogy a filozófiában semmilyen szubsztantív kijelentéssel kapcsolatban nem alakult ki a filozófusok között konszenzus, vagyis a filozófia története voltaképp a filozófiai kérdésekre adott válaszokkal kapcsolatos disszenzusok története. Ráadásul Tőzsér szerint jó indokaink vannak arra, hogy azt gondoljuk: ez a jövőben sem fog változni. Lehetne persze azt állítani, mint ahogy sokan ezt is teszik e kötet szerzői közül is, hogy a filozófia természete ilyen, nincs min csodálkozni, a filozófiában nem is lehetnek végső válaszok, a filozófia ugyanis a lehetőségekről szól, nem a tényleges valóságról. Mondhatnánk így is: a filozófia a logikai teret térképezi fel, és nem az aktuálisan fennálló világot. Ám még ha így is van, Tőzsér diagnózisa a filozófia mint episztemikus vállalkozás jelenlegi helyzetéről nem söpörhető szőnyeg alá: a filozófiában képtelenek vagyunk olyan megismerésre, amire úgy tűnik képesek vagyunk a filozófiától eltérő episztemikus vállalkozásokban.

Hozzá kell tennünk: az, ahogy Tőzsér a filozófiát látja és látatja, nem egyedülálló a filozófiában. Még ha nem is nyilvánvaló, de számos filozófus gondolja úgy, hogy akármilyen meggyőzően, mondhatni letaglózóan képes érvelni egy filozófiai nézet vagy álláspont mellett, e képessége még nem jogosítja fel arra, hogy az igazság kizárólagos birtokosává tegye. Más filozófusok ugyanis hasonló képességek birtokában teljesen eltérő nézetek mellett szállnak síkra. E belátást hangoztatja a múlt század egyik legjelentősebb brit morálfilozófusa, Richard M. Hare is, amikor így fogalmaz:

Nem olyan rég különös álmom volt, vagy inkább, egy félig öntudatlan vízióm. Egy hegy tetején álltam, sűrű ködben, nagyon megelégedve magammal, és nem csak azért, mert sikerült megmásznom a hegyet, hanem azért is, mert végre elértem, amit egész életemben kerestem: ráleltem arra, hogyan adhatok racionális válaszokat a morális kérdésekre. Ám miközben teljesítményem dicsőségében önmagamnak tetszelegtem a hegy tetején, a köd oszlani kezdett, és észrevettem, hogy rengeteg sír van körülöttem, mégpedig azon filozófusoké – jelentősékké és jelentéktelenné –, akiket ugyanaz az ambíció hajtott, mint engem, és akik szintén azt hitték, hogy elérték a céljukat. Eltöprengve az álmon, ekkor vált számomra világossá, hogy a szorgos kis filozófiai férgek már rég szétrágták a sírban fekvők rendszereit, ékes bizonyítékát adva, hogy a teljesítményük nem volt több pusztán illúzió. (Hare 2002, 269.)

Kérdés, hogy ebből milyen következtetést kellene levonnunk. Tőzsér nem érti, miért ragaszkodhatnak a filozófusok az általuk képviselt állásponthoz, ha számukra is világos, hogy nincs kitüntetett filozófiai álláspont, a velük szemben állók filozófiai álláspontjai mellett épp olyan jó érveket lehet felhozni, mint a sajátjuk mellett. Vagy netalán arról van szó, hogy számos filozófusnak még nem oszlott fel a köd és nem látják, hogy mások is ugyanolyan teljesítményre képesek? Vagy igenis látják ezt, de makacsul vagy őszintétlenül ragaszkodnak a saját igazukhoz? Ez utóbbi opció biztosan morális probléma, egy jellemhiba, amit valamiképpen orvosolni kell. Tőzsér nehéz feladatra vállalkozott, amikor a diagnózis után minden filozófust arra kér, hogy ha számára a köd már eloszlott és őszintén szembe néz az elé táruló látvánnyal, akkor vallja be magának, hogy az általa képviselt nézet csak egy, a lehetséges, épp olyan jó indokokkal megtámogatott nézetek közül, és adja fel a filozófiai álláspontját, vagy legalábbis ismerje el, hogy őszintén nem lehet bennük többé. Ha tehát Tőzsérnek igaza van, akkor – leszár-

mítva a ködben tántorgókat – makacs és őszintétlen embereket kellene jobb belátásra bírnia. Ez azonban korántsem egyszerű dolog. Sőt, ha hihetünk David Hume-nak, akkor ez nem csupán nehéz, de dühítő is.

A lehető legbosszantóbb dolog a világon, amikor olyan emberrel kell vitatkoznunk, aki makacsul ragaszkodik elveihez, kivéve persze az őszintétlen emberrel folytatott vitát, aki valójában maga sem hisz abban, amit védelmez, csak modoroságból, az ellenkezés szellemétől hajtva vagy azért bonyolódik vitába, hogy megmutogathassa mindenkiénél ragyogóbb elmeélet és tehetségét. Mindkettő egyformán vakon ragaszkodik érveihez, ugyanúgy lebecsüli ellenfelét, és ugyanazzal a szenvedélyes vehemenciával képviseli szofizmáit és tévedéseit. (Hume 1751/2003, 7.)

Tőzsér szeretné, ha a filozófusok nem ilyenek lennének, és elfogadva a disszenzuson alapuló érveit, feladnák a filozófiai álláspontjukat. Nem kétséges, hogy voltak, vannak és lesznek olyan filozófusok, akik erre képtelenek, már ha valóban ezt kell tenniük. Ám esélyt kell biztosítanunk arra is, hogy a filozófusok reagálhassanak a tőzséri diagnózisra és eleget tegyenek a kérésnek. Ez a kötet őszinte válaszokat tartalmaz Tőzsér metafilozófiai szkepszisére. A tanulmányok szerzői egyaránt legjobb belátásuk szerint fejezik ki a saját metafilozófiai álláspontjaikat, amelyek – talán nem árulunk el nagy titkot – kisebb-nagyobb mértékben vitában állnak Tőzsér metafilozófiai szkepticizmusával. A disszenzus tehát továbbra is fennáll: nemcsak Tőzsér és a nézetét kritizáló szerzők többsége között, hanem a szerzők egyenként sem osztják minden tekintetben egymás nézeteit a filozófia természetéről és szerepéről. Így a tisztelt Olvasó, e rövid tanulmányok és Tőzsér János visszontválasza alapján, részletes képet kaphat arról, hogy mi lehet, vagy nem lehet a filozófia.

A kötet tanulmányait tematikusan rendeztük. Demeter Tamás és Pete Krisztián Tőzsér Jánosnak azt az állítását vonják kétségbe, amely szerint a filozófia elsődleges és mindenkori célja bizonyos igazságok megismerése lenne. Azaz tagadják, hogy a filozófiát episztemikus vállalkozásként kellene értelmezni. Ehelyett amellet érvelnek, hogy a filozófia feladata elsősorban az, hogy rendezett képpé formálja egymással feszültségben álló intuícióinkat és beszédmódjainkat, és e tevékenység értékét nem episztemikus, hanem a kapott kép egyéb tulajdonságai határozzák meg.

Herpai Csaba, Kocsis László, Gyarmathy Ákos, Sutyák Tibor és Barcsi Tamás ugyan elfogadják, hogy a filozófia valamiféle episztemikus vállalkozás lenne, de nem értenek egyet azzal, hogy a filozófiát mint episztemikus vállalkozást úgy kellene jellemezni, mint azt Tőzsér tette. Mindnyájan így vagy úgy elutasítják, hogy a filozófiának ahhoz, hogy sikeres episztemikus vállalkozás legyen, a filozófusok között konszenzust teremtő érveket kellene produkálnia.

Márton Miklós, Szabó L. Imre, Bárány Tibor egyaránt annak kimutatására helyezik a hangsúlyt, hogy még ha Tőzsér filozófiafelfogása helyes is, metafizikai szkepticizmusát akkor sem sikerült alátámasztania, mivel a szkepticizmusa melletti fő érve öncáfoló. Ennek a szerzők szerint egyszerű oka van: Tőzsér szkeptikus álláspontja maga is filozófiai álláspont. Pöntör Jenő viszont már azt járja körül, hogy elviekben egyáltalán lehetséges-e olyan szkeptikus érvelés, amely nem öncáfoló módon érv az a priori ismeretek (így a filozófiai ismeretek) lehetetlensége mellett.

Pöntör tanulmánya át is vezet a tanulmányok következő csoportjához, amelyben Lautner Péter, Schmal Dániel és Paár Tamás azt vizsgálják, hogy az öncáfolás problémáján túl mennyiben tartható Tőzsér szkepticizmusa. Lautner Péter és Schmal Dániel amellet érvel, hogy vannak a szkepticizmusnak koherensebb és tarthatóbb változatai, míg Paár Tamás amellet ér-

vel, hogy Tőzsér metafizikai szkepticizmusa aláássa e szkepticizmusnak azokat az állítólagos erőnyeit és előnyeit, melyeket Tőzsér könyvében saját szkepticizmusának tulajdonít.

Hankovszky Tamás és Bernáth László már elsősorban nem azt vizsgálja, mennyire koherens Tőzsér szkepticizmusa – bár erről is szót ejtenek –, hanem azt, hogy el lehet-e fogadni Tőzsér diagnózisát a filozófiáról úgy, hogy közben elutasítjuk a diagnózishoz mellékelt terápiát: a filozófiai vélekedések felfüggesztését. Hankovszky és Bernáth is amellett érvel, hogy igen, mert igazolt módon dönthetünk egy-egy filozófiai álláspont mellett akkor is, ha nem rendelkezünk döntő érveléssel az adott álláspont mellett.

Komlósi Andrea és Eszes Boldizsár más okokból utasítja el azt, hogy fel kellene függeszteni a filozófiai vélekedéseinket. Bár mindketten elfogadják azt a tőzséri diagnózist, hogy a filozófia egyelőre nem oldotta meg a filozófiai problémákat, ugyanakkor mindketten amellett érvelnek, hogy igenis érdemes lehet fenntartani egyes filozófiai vélekedéseinket, mert e vélekedések fenntartása elősegítheti – Eszes szerint a tudomány erőteljesebb bevonásával –, hogy a későbbiekben megoldjuk a filozófiai problémákat.

A tanulmányok utolsó csoportja kitekintéssel szolgál egy-egy olyan témára, melyet a tőzséri problémafelvetés fényében érdemes újra megvizsgálni. Bekő Éva amellett érvel, hogy Tőzsér azon feltevése, amely szerint a filozófia terapeutikus és elméleti része elválasztható egymástól, nem áll az ind filozófiára, így a szkeptikus kihívás sem vetődik fel oly élesen. Gébert Judit viszont azt mutatja meg, hogy a szkepticizmus problémája nem elhanyagolható mértékben nemcsak a filozófiát, de a közgazdaságtant is érinti. Szolcsányi Tibor is védelmére kel Tőzsér szkeptikus attitűdjének, és következtetéseméleti alapon érvel Tőzsér szkeptikus konklúziója mellett. Dombrowszki Áron pedig azt tekinti át, hogy miféle tudománypolitikai következtetéseket lehet és kellene levonni Tőzsér metafizikai szkepticizmusából.

Köszönetnyilvánítás

A kötetben szereplő tanulmányok zöme elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottságának székházában Tőzsér János könyvének megjelenése kapcsán megrendezett *Az igazság pillanatai* című konferencián, amelyet az MTA BTK Lendület Morál és Tudomány Kutatócsoportja, a PTE BTK „Empirizmus és atomizmus a huszadik századi angolszász filozófiában” kutatócsoportja és az MTA PAB II. Szakbizottság Filozófiai Munkabizottsága szervezett. A kötet nem jelenhetett volna meg az NKFIH K132991, a K123839, az MTA BTK Lendület Morál és Tudomány Kutatócsoportja és az FK124970 számú OTKA pályázatok támogatása nélkül.

Irodalom

- Hare, Richard M. (2002) A philosophical autobiography, *Utilitas*, Vol. 14, No. 3, 269–305.
- Hume, David (1751/2003) *Tanulmány az erkölcs alapelveiről*, Budapest, Osiris.
- Tőzsér János (2018) *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*, Budapest, Kalligram.